

с келария е поместено друго чудо — за наказанието на пастирите, които крали кошери от манастирския пчелин. След епизода в Хилендарския препис, както бележи Й. Иванов, е поместено и друго чудо — за помощта, която светецът дал на цар Стефан Дечански в битката му срещу Михаил Шишман при Кюстендил.

43. В други преписи това чудо е отнесено към времето на Никейския имп. Йоан Ватаци (1222—1254).

44. Тук текстът на преписа от ЦИАМ № 47 прекъсва.

ЖИТИЯ НА ПЕТКА ТЪРНОВСКА

[Параскева-Петка Епиватска, наречена по-късно Търновска, произхожда от селището Епиват около Каликратия в пределите на Тракия. Живяла е през втората половина на X в. Времето на нейния живот се определя сравнително точно поради факта, че родният ѝ брат, Евтимий, станал Мадитски епископ, също е канонизиран и годината на смъртта му е приблизително известна (989—996). Преданията за отшелническите подвизи на Параскева-Петка стават причина след около столетие да възникне култ към нея, първоначално сред местното население. Мощите ѝ са пренесени в църквата «Свети Апостоли» в Каликратия. Някой от местните книжовници ѝ е посветил житие. Изглежда обаче, че тази житийна творба не е задоволявала минималните изисквания на канона нито в канонично, нито в литературно отношение, защото през средата на XII в. тя попада в ръцете на патриарх Николай IV Музалон (1147—1151). Патриарх Николай нарежда житието да бъде изгорено и възлага на един столичен книжовник — дякон Василик — да напише подходящо житие за светицата. Гръцкият текст на това житие не е достигнал до нас, но съществува един текст, познат по единствен препис в български сборник от XIV в., за който се предполага, че е превод от житието, написано от Василик (за него вж. по-долу). Запазено е и проложно житие, преработка и съкращение на предполагаемото Василиково житие, което е влязло в репертоара на българската литература през XIII в. и към което е прибавен кратък разказ за пренасяне на мощите в Търново.

Изглежда, че през първата четвърт на XIII в. култът към Параскева Епиватска е бил много популярен в Тракия, защото след Клокотнишката битка на Иван Асен II един от най-ценните трофеи, обогатили престолния град Търново, са били нейните мощи. Те са били пренесени най-вероятно през юли 1231 г. Летописен разказ за това събитие, открит от Ст. Кожухаров, ни запознава с историческите обстоятелства, при които е станало пренасянето на мощите, и дава данни за първите произведения в нейна чест, пренесени и преведени в българската престолнина. Според Ст. Кожухаров по времето на Иван Асен II са преведени: проложното житие и риторичното житие на дякон Василик, както и служба за преподобната (Срв. Стара българска литература, 3. Исторически съчинения, с. 81—82, 366.)

Паметта на Петка Търновска се празнува на 14 октомври, но понякога тя се смесва с две други светици — Параскева Иконийска (мъченица, чийто празник е на 28 октомври) и Параскева Римлянка (празнува се на 26 юли). В народното съзнание трите «Петки» се смесват и се създава много интензивен култ към една света Петка, която, според народните вярвания, помага за плодородие и предпазва от суша. Същевременно в почитта към света Петка се примесват и християнски, и дохристиянски вярвания и обреди, персонифициращи петъчния ден като ден, свързан с почитта към мъртвите.

Паметта на Петка Търновска след падането на българската държава под османска власт не заглъхва. Тъй като нейните мощи не са унищожени, а се пренасят съответно първо във Видин, след това в Белград, в Цариград и накрая — в Яш (Румъния), култът към нея се разпространява все по-широко. Григорий Цамблак допълва житието, написано от Патриарх Евтимий, с разказ за пренасяне на мощите във Видин и Белград (за него вж. по-долу). В руски, сръбски, влашки и молдавски ръкописи се срещат различни прояви на култа към Петка Търновска — в сборници със слова и жития се помества Житието на Петка, писано от Патриарх Евтимий, с допълнението на Григорий Цамблак; в стихирни пролози се помества нейното проложно (кратко) житие; в руските месецослови към Уставите и в т. нар. «Святци» (сборници с кратки жития и упоменания) се включват кратки сведения за нея. Широко разпространение получават и химничните произведения за Петка Търновска. В руски сборници с указания как да се изобразяват светците, пак под 14 октомври, се срещат кратки сведения за Петка и упътване как да се изобразява тя на иконите.

Лит. С е р г и й. Полный месяцеслов Востока, 2, Владимир, 1901, II, с. 318, 412; С т. К о ж у х а р о в. Неизвестно произведение на старобългарската поезия. — Старобългарска литература, кн. 1, 1971, с. 289—322. E. Kał u Ź n i a c k i. Zue älteren Paraskevalitteratur.

ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ПЕТКА ТЪРНОВСКА

Проложното житие на Петка Търновска възниква в Търново през XIII в., вероятно наскоро след 1235 г. Първата му част е превод от гръцки и завършва с пренасяне на мощите на преподобната в църквата «Свети апостоли» в Каликратия. Тази част фактически е съкращение на Василиковото житие. Втората част — разказът за пренасяне на мощите в Търново — е оригинална българска добавка, плод на родолюбивите настроения в българската престолнина в последното десетилетие от царуването на Иван Асен II. Сравнението на разказа за пренасяне на мощите и споменатия вече Летописен разказ показва, че проложният разказ е възникнал след Летописния и е оформен под негово влияние. Не познаваме текста на Проложното житие в препис от XIII в. Всички достигнали до нас преписи се намират в състава на т. нар. Стишен пролог, в търновския превод на

този паметник, който е допълнен с произведения за търновските светци. Трябва да отбележа, че Проложното житие се среща и в другите редакции на Стишния пролог, но там, доколкото може да се съди по познатите преписи, то се помества без втората му част — т. е. без разказа за пренасяне на мощите в Търново.

Тъй като не разполагаме с преписи, по-ранни от средата на XIV в. не може със сигурност да определим дали при включването му в състава на Стишния пролог Проложното житие на Петка е претърпяло някакви сериозни редакционни промени. Вероятно намесата на по-късния книжовник се е ограничила с някои стилистични варианти или малки лексикални изменения. Както знаем, Стишният пролог е изключително популярен в литературата на православните славяни и благодарение на него и Проложното житие е широко разпространено. То се среща в български, сръбски, молдавски, влашки и източнославянски преписи. Най-ранните от тях се датират от XIV в., а най-късните — от XVIII в. Освен в Стишния пролог Житието може да се срещне и в Служебен миней за м. октомври, в службата на Петка Търновска под 14 октомври след 6-тата песен на канона, тъй като някои книжовници обединяват в едно цяло служебния миней и стишния пролог за съответния месец.

Най-ранният препис от Проложното житие на Петка, запазен в България, е поместен в ръкопис № 73 от сбирката на БАН, същия, в който се намира и Проложното житие на Иван Рилски (срв. Опис на славянските ръкописи, с. 139). Преписът от Житието на Петка в този ръкопис е поместен на л. 766—776.

Изд.: Е. Kałużniacki. Zur älteren Paraskevalitteratur, р. 52—54; Б. Ст. Ангелов. Старобългарски текстове. IV. Проложно житие на Петка Търновска. — Известия на Архивния институт при БАН, кн. 1 (1957), с. 290—292.

Поместеният тук превод е направен по изданието на Б. Ст. Ангелов от Кл. Иванова.

Лит.: Хр. Кодов. Старите жития на св. Петка Епиватска. Кратки книгописни бележки. — Духовна култура, 1960, кн. 1, с. 21—23; Е. Георгиев. Литературата на XIII в., с. 169—170.

1. Стълпник — отшелник, който се подвизава като доброволен затворник в кула или някаква друга висока постройка.

2. Става дума за кръстоносците, които владеят по това време Цариград. Няма исторически данни, че те са се намирали във васални отношения и са плащали данък на цар Иван Асен II.

3. Примасът на България Василий.

4. Царската църква — църквата «Свети четиридесет мъченици» в Търново, където са били мощите. Според някои изследователи те са останали в тази църква до падането на Търново (срв. История на България, III, с. 382). В. Златарски счита, че мощите са се пазили в църквата «Света Петка» на Царевец (срв. В. Златарски. История, III, с. 346).

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ПЕТКА ТЪРНОВСКА ОТ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

Житието на Петка Търновска от Патриарх Евтимий е най-поетичната негова творба, великолепен образец на житийно-панегиричния стил, в който агиографското повествование се подчинява на риторичния блясък и на изящното, ритмизирано слово. При това Житието, излязло изпод перото на последния български патриарх, е единственото пространно житие за отшелницата, познато на всички славянски православни народи. Под една или друга форма то служи за източник на по-късни гръцки, руски, български и сръбски произведения, посветени на тази популярна светица.

Няма никакви данни кога Патриарх Евтимий е създал своето Житие на Петка Търновска. В текста намираме податки само за желанието на цар Иван Шишман да получи от патриарха литературно изваяна творба в чест на търновската закрилица. Някои изследователи приемат, че Житието е възникнало през първата половина от патриаршествуването на Евтимий Търновски, като сочат, че в неговия текст не се откриват отгласи от политическите събития от последното десетилетие преди падането на престолния град. Обаче атмосферата на творбата — толкова експресивна, акцентираща върху лиричното начало и възхваляваща «силата на слабия» и единствената надежда — съкровената сила на вярата — напомня по-скоро някой от критичните за България моменти през последното десетилетие преди падането на Търновското царство. Молитвите за «омиротворение на света» и за запазване на царя и народа от всички врагове са традиционни, но и те звучат като предчувствие за близка разруха и пълно крушение.

Житието на Петка Търновска е едно от най-разпространените произведения на Патриарх Евтимий. То се среща в многобройни български, руски, сръбски и молдавски и влашки ръкописи. Текстологическият анализ на Житието показва, че още през XIV в. то е познато в две (вероятно и двете авторски) редакции. Онази редакция, която можем да приемем за първична и която е поместена в Зографския сборник, паметник от 80-те години на XIV в., се отличава с по-разгънат разказ за детинството на Петка и на нейния брат Евтимий Мадитски. Тази редакция е особено широко разпространена, тъй като към нея Григорий Цамблак прибавя своя разказ за пренасяне на мощите на Петка Търновска във Видин и Белград.

Всички известни руски преписи без изключение спадат към тази редакция. Втората ранна редакция силно съкращава разказа за детството на Петка и го свежда само до една фраза. Най-сетне през XVI в. (в 1536 г.) в едно издание на Божидар Вукович (под това име във Венеция издавал книги за православните славянски народи италианецът Дионисий де ла Векия) Житието на Петка Търновска от Патриарх Евтимий се появява в силно съкратена редакция, излязла изпод перото на дякон Мойсей. Съкратената версия на дякон Мойсей се разпространява много широко и през следващите векове. (За историята на текста на Житието вж. К. л. И в а н о в а. Житието на Петка Търновска от Патриарх Евтимий (Източници и текстологически бележки). Старобългарска литература, кн. 8, 1980, с. 13—36). Същата версия се помества и в новобългарски превод в някои дамаскинарски сборници.

Изд.: Единственото научно издание с разночетения е на Е. Kałużnacki. Werke, p. 59—77.

Откъси от Житието на Петка Търновска са поместени в различни христоматии. Пълен превод на текста по изданието на Е. Калужняцки прави В. К и с е л к о в. Житие на св. Параскева. — Българска историческа библиотека. Т. 1, 1930, с. 190—217. Преводът се помества в христоматии и христоматийни пособия.

Печатаният тук превод е направен от К. л. Иванова по текста на по-обширната авторска редакция, поместен в Зографския сборник, възникнал преди падането на България под турско робство. Преписът е дело на поп Герасим, за когото се предполага, че е принадлежал към кръга на непосредствените сътрудници на Патриарх Евтимий. Днес ръкописът се пази в манастира Зограф на Атон.

1. Думите «наш» и «кир» в наслова на Зографския препис са изтрити вероятно от по-късни читатели, които са ги сметнали за анахронизъм.
2. Тук Патриарх Евтимий се обръща непосредствено към цар Иван Шишман, по чието нареждане и молба е написал творбата си.
3. «Деяние» и «видение» тук са употребени според исихастките възгледи за постепенното усъвършенстване на отшелника. «Деянието» е съвкупност от всички монашески и отшелнически добродетели, като за исихастите имат предимство пълното отказване от собствената воля, послушанието, безсънните молитви и т. н. «Видението» е висше състояние на мистичен унес, при който свършените подвижници (отшелници) могат да получат непосредствено «божествено озарение», да проникнат в същността на битието и на божеството, да «съзерцават непосредствено бога», както проповядват основателите на исихазма. Целта на монашеството преди исихазма е «деянието», а целта на исихастите — «видението». Патриарх Евтимий допуска съзнателен анахронизъм, като описва своята героиня, живяла през X в., с чертите на исихастка съзерцателност.
4. Рачителница, рачител — ревнителка, ревнител.
5. От думите «Понеже бяха такива и добротворци... до «А преподобната

добната достигнала пустинята...» текстът, както вече казах, се различава от другата редакция на Житието, издадена от Калужняцки, където се чете следният пасаж: «Като родиха тази добра и чиста гълъбица Христова, те я възпитаха в същия дух. След като добре и несъблазнено я наставиха в божия закон, те се преселиха в небесните обители, като оставиха за наследници на дома Петка с брат ѝ Евтимий, който по-късно стана епископ на Мадит и извърши там много и преславни чудеса. След смъртта му от неговите славни и дивни мощи протече изобилен извор от миро, голяма река, изтичаща на едно пъприще в морето. И досега има много свидетелства за неговата чудодейна сила и те свидетелствуват за дивните му чудеса и деяния.»

6. Мр. 8:34, Мат. 16:24

7. Пс. 41:1—2 (неточно)

8. Възлезе върху добродетелната лествица — т. е. овладява всички добродетели, така както те са изложени в съчинението на Йоан Синайски «Лествица», в която 30-те добродетели на монасите са подредени по възходяща степен във вид на стълба (лествица). Оттам и името на съчинението, и името на автора, който е познат и като Йоан Лествичник.

9. Евтимий Мадитски, братът на Петка Търновска, също е канонизиран. Неговото споменаване в Житието има важно значение като сигурна податка за времето, когато е живяла и Петка (X в.). Паметта му се празнува на 5 май. Подробности за него знаем от една похвала, която му посвещава византийският писател Григорий Кипърски. Град Мадит, в който епископствува Евтимий, е сегашният град Майдос на Дарданелите.

10. На едно пъприще — около 200 м

11. По Пс. 54:9

12. Образът на Христос — Жених е извънредно популярен топос в агиографията, особено в жития и похвали за жени отшелници и монахини. Исихастите през XIV в. го използват особено широко, тъй като той позволява силно експресивно интерпретиране на образите. Образът възлиза към евангелската притча за десетте девизи (Мат. 25:1—13) и свързаното с нея символично тълкуване на «Песен на песните», чийто текст първоначално е бил свързан със сватбените обреди у еврейските племена.

13. Из тропар от общата служба на жени мъченици

14. Песен 1:6 (неточно)

15. Пс. 41:3

16. Пс. 90:9

17. 1 Цар. 17:42—51. Двубоят на Давид и Голиат в агиографските текстове символизира борбата на светеца с «мисления Голиат», т. е. с изкушението.

18. Пс. 44:12

19. Първообраз на душата — състоянието на човека в рая, преди грехопадението. Целта на исихастите е била да достигнат именно това състояние на душата.

20. Храмът «Света София» в Цариград

21. Иконата на Богородица във Влахерна се е почитала като чудотворна. Всички паломници и поклонници в Цариград я сочат като една от най-големите ценности на византийската столица.

22. Със самия бог — общението непосредствено с бога е най-висшето състояние на видението при исихастите.

23. По химна «Господи, падналата в много грехове жена...» на монахиня Касиана (IX в.).

24. Стълпник — отшелник, който се подвизава на някое високо място — кула, «стълб», в пълно уединение и безмълвие.

25. Пс. 44:12

26. Пс. 2:12. В случая става дума за превземането на Цариград от кръстоносците.

27. Пс. 43:24—25 (неточно)

28. Указанието, че под Тривали трябва да се разбира Сърбия, е поместено в полето на ръкописа; следващите преписвачи не изменят на тази традиция и обикновено поместват думите «Тривали Сръбие именуе» в полето срещу текста.

29. Протат — орган на самоуправление на Атонската монашеска общност. Тук става дума за смяната на митрополитите и епископите, поставени «неканонично» по време на Унията с Римската църква. След възстановяването на Българската патриаршия и вдигането на схизмата в 1234 г. цар Иван Асен II ги заменя с канонично ръкоположени йерарси.

30. Обсадата на Цариград от цар Иван Асен II през зимата на 1235 и пролетта на 1236 г. е завършила неуспешно. Няма исторически данни кръстоносците да са плащали данък на българския владетел.

31. Пс. 41:2

32. Сведенията за пренасяне на мощите се уточняват от Летописния разказ, за който вече стана дума.

33. Според Летописния разказ мощите на преподобната Параскева са се пазили не в Епиват, а в Каликратия.

34. Царската църква — църквата «Свети четиридесет мъченици» в Търново, където мощите са били пренесени. Според някои мнения те са останали в тази църква до падането на Търново (срв. История на България, III с. 382). Други изследователи (Златарски, т. III, с. 346) смятат, че мощите са се пазили в църквата «Света Петка» на Царевец. За по-нататъшната съдба на мощите вж. бележките към «Разказ за пренасяне на мощите на Петка Търновска» от Григорий Цамблак.

35. Срв. Песен 2:2

36. «Светая светих» — олтаря в църквата, в който не могат да влизат лица от женски пол.

37. Пс. 44:11

38. I Кор. 2:9 и Ис. 64:4

39. Пс. 41:11

40. Пс. 41:12

41. Перифраза по Песен 1:3,9

42. Песен 4:7

43. Перифраза по Песен 2:3, 5, 6

44. Песен 4:8 (неточно)

45. В текста — «съботствувай с истинско съботствуване» — изразът е свързан със значението на съботата в Стария завет и в по-късните автори се употребява в смисъл на вечен покой, вечно блаженство.

46. I Кор. 13:12

47. От «и запази от пагуба и коварство...» до «а на него — мирни дни...» текстът в Зографския препис и в цяла група преписи, възхождащи към него, е съкратен. В Зографския сборник той е само леко зачеркнат, така че думите се четат ясно, а в другите — липсва. Възможно е този пасаж да е бил задраскан и от редактора на сборника, който да е сметнал, че пасажът свързва произведението с конкретен повод и е искал да му придаде по-общозначимо звучене.

48. Както се вижда, Житието е произнесено в храма «Света Петка» на Царевец. Това обаче не означава, че и мощите на светицата са били в тази църква. По-горе Патриарх Евтимий е категоричен — мощите са в църквата «Свети четиридесет мъченици».

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ФИЛОТЕЯ ТЕМНИШКА ОТ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ

Житието на Патриарх Евтимий отразява един култ, ограничен главно в престолния град и в манастирите около него. За преподобната Филотея има малко сведения, възхождащи към смътни предания за нейната светителска дейност. Не познаваме нито агиографски, нито химнографски произведения, които да отразяват култа към нея на византийска почва. Гръцките месецослови не бележат паметта ѝ. Не знаем дали заедно с мощите ѝ в Търново са пренесени текстове за нейната възхвала. Единствено то произведение, предхождащо Евтимиевото житие, е една служба, открита наскоро (Ст. Кожухаров, Новооткрита поетична творба от XIII в., посветена на Филотея Темнишка. Литературна история, кн. 11, 1983, с. 54—59). Според предположението на Ст. Кожухаров службата е писана в Търново в XIII в. и несъмнено е послужила за източник на Патриарх Евтимий. Самият текст на службата обаче е толкова лишен от конкретни данни, че едва ли може да се смята, че търновският ѝ автор е имал за своята героиня някакъв литературен извор.

Няма точни данни нито за времето, нито за мястото, където е живяла Филотея. От текстовете на Житието и на службата може да се заключи, че е причислявана към раннохристиянските герои от III—IV в. Вероятно това отнасяне към определена историческа обстановка е станало по-късно. Някои автори сочат за време на нейната дейност XI или XII в. Ако се отнесем с известно доверие към податките в текстовете, които говорят за гонение срещу християните от езичниците и същевременно — за съществуването на църквата като установена институция, то би трябвало да отне-

2. Известието, че Калоян е останал 100 дни в Мъглен, се съдържа само в Каравеловия препис.
3. Думите «воин срещу богомилите» се четат само в Каравеловия препис.
4. Епитетът за Търнов — «големи» се чете само в Каравеловия препис.
5. Примасът на България Василий.
6. Според последните археологически данни църквата «Свети Четирдесет мъченици» е съществувала и преди царуването на цар Иван Асен. Той вероятно само я е обновил и украсил, но не я е издигнал на празно място.

ПРОЛОЖЕН РАЗКАЗ ЗА ПРЕНАСЯНЕ НА МОЩИТЕ НА ПЕТКА ТЪРНОВСКА ВЪВ ВИДИН И БЕЛГРАД ОТ ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК

Чрез Разказа за пренасяне на мощите на Петка Търновска Григорий Цамблак продължава темата за възхвала на преподобната Петка — «търновската слава и закрила» в новите исторически условия, когато всички книжовници са разтърсени от гибелта на отечеството. Съдбата пожелава тази българска светиня да не бъде унищожена в пламъците на разорения престолен град, а да бъде пренесена (както и мощите на Филотея Темнишка) във Видин. След падането на Видинското деспотство мощите на Петка Търновска са измолени от сръбската княгиня Милица и нейните синове от султана и са пренесени в Белград. Там те се пазят до 1521 г., когато Белград на свой ред е превзет от войските на Сюлейман II.

За разлика от Йоасаф Бдински, който посвещава на преподобната Филотея едно собствено произведение — Похвално слово — и в него вмъква разказ за съдбата на мощите ѝ след падането на Търново, Григорий Цамблак не интерпретира отново образа на Петка. Той пише своя Разказ като допълнение към текста на забележителната творба на своя учител, допълнение, предназначено да се вмъкне в текста на Евтимиевото житие, а не да се разпространява самостоятелно.

В изграждането на своето повествование Григорий Цамблак следва изобразителните принципи на Евтимиевите разкази за пренасяне на мощите. Неговата патетика оцветява емоционално събитията, но самите те са по-скоро маркирани, отколкото разказани. Историзмът е чужд на нашия автор; той акцентира върху характеристиката на участниците в събитията. Цялата втора част на творбата е възхвала на сръбските владетели, на сръбската земя и на народа ѝ. Чрез тази възхвала Григорий Цамблак величае и героинята, чиято закрила преминава от българските земи към все още свободната Сърбия. Образът на светицата покрови-

телка на християнските владетели се осветява от надеждата, че с нейна помощ балканските народи ще си възвърнат предишната мощ.

Кога всъщност Григорий Цамблак пише своето допълнение към Евтимиевото житие на Петка? Несъмнено след май 1398 г., тъй като тогава княгиня Милица предприема своето пътуване до Адрианопол и минава през Видин. Според А. И. Яцимирски (Григорий Цамблак. Очерк на неговия живот, административна и книжна дейност. СПб, 1904, с. 51—52) Разказът е писан още в Цариград между 1399 и 1400 г., но преди 1401 г., когато Григорий Цамблак е изпратен от Цариград в Молдавия. Основание за тази своя хипотеза А. Яцимирски намира в отсъствието на съответен сан към името на Григорий Цамблак в наслова на творбата и в упоменанието на брата на деспот Стефан — Вълко (Вук) в текста. Хипотезата на Яцимирски обаче едва ли може да се приеме. Преди всичко Разказът не се е разпространявал отделно от Житието на Петка и изобщо не е познат със собствен наслов. Обикновено частта на Цамблак се отбелязва от преписвачите в текста или в полето само с определението «Цамблаково», както и следващият след Разказа текст се маркира с «Патриархово». Освен това в текста само Стефан е титулуван «деспот», а той получава самостоятелно тази титла след 1402 г. Без да се изключи напълно хипотезата на Яцимирски, много по-вероятно изглежда Григорий Цамблак да е написал своя Разказ по времето, когато пребивава в Сърбия, защото отношението му към сръбските владетели и към сръбския народ е много емоционално и оценъчно ангажирано — много повече, отколкото би било, ако произведението е възникнало в Цариград.

Разказът за пренасяне на мощите на Петка Търновска, както вече се каза, е вмъкнат вътре в Житието на Петка от Патриарх Евтимий, непосредствено след Евтимиевия разказ за пренасяне на мощите в Търново и преди похвалната част на творбата, като съответно е направена редакция на предишния пасаж, за да се свърже той с текста на Цамблак. Целият текст на Житието на Петка заедно с прибавката на Григорий Цамблак е «вторичен вариант на обширната авторска редакция». Именно този вторичен вариант е най-разпространената форма на Житието (над 20 преписа). Към нея спадат абсолютно всички руски преписи, а и 6 от южнославянските (български и сръбски). Българските преписи на Житието с Разказа на Григорий Цамблак са писани с ресавски правопис и произлизат от Рилската школа и от Атон.

Най-старият препис на Житието на Петка с Разказа на Григорий Цамблак принадлежи на книжовника Мардарий Рилски и е поместен в неговия Рилски панегирик, писан в Рилската обител в 1483 г. Сега този драгоценен кодекс се пази в библиотеката на манастира под сигнатура 4/5. Интересното в ръкописа е, че Разказът на Григорий Цамблак е преписан отделно, като прибавка в края на книгата, и то не от ръката на Мардарий, а от ръката на самия Владислав Граматик. Но и в този случай двамата книжовници не са счели Цамблаковото произведение за самостоятелна творба, а са оставили указание на мястото, откъдето следва

да се чете Разказът: «Прехвърли се оттук на края на книгата при белега, където ще намериш нарисован червен кръст, и чети там за света Петка как е пренесена в Сърбия, творение Цамблаково. И като довършиш това, що се чете там, пак се върни насам и чети останалото тук Патриархово слово: «Аз не проумявам какво достойно да ѝ принеса» и останалото от словото, което следва до края.»

Изд: Разказът е издаван неколккратно. Първото научно издание вж. у: Е. Каџиџпиаски, Werke р. 432—436 (по Рилския панегирик); Й. Иванов. БСМ 1, с. 136—140 (по един препис, паещ се в Зографския манастир), препечатано у Б. Ангелов и М. Генов. Стара българска литература, с. 524—529; Й. Иванов. БСМ 2, с. 433—436 (по Рилския панегирик).

Преводи: Б. Ангелов и М. Генов. Стара българска литература, с. 524—529; В. Сл. Киселков. Митрополитът Григорий Цамблак. С., 1943, с. 64—68. Преводът на В. Киселков е препечатван във всички христоматии и христоматийни пособия.

Тук представеният превод е направен по изданието на Й. Иванов и по ръкописа от Кл. Иванова.

Лит.: А. И. Яцимирский. Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. СПб, 1904, с. 50—55; В. Сл. Киселков. Митрополитът Григорий Цамблак. С., 1943; Проуки и очерти, с. 249—250; В. Велчев. Григорий Цамблак. — В: История на българската литература, с. 331—334.

1. Баязид.
2. Търново.
3. По Второзак. 9:18.
4. По Йер. 1:18.
5. Тук вероятно се подразбира не самият Иван Срацимир, а синът му Константин, който би могъл да пренесе мощите на Петка Търновска по време на същото посещение на Търново, при което е пренесено и тялото на Филотея Темнишка.
6. Сигизмунд Унгарски — крал (1387—1436).
7. Битката при Никопол — 25 септември 1396 г.
8. Княгиня Милица, вдовицата на княз Лазар, умира в 1405 г., която е и крайна дата за написването на Разказа.
9. Вдовицата на деспот Иван Углеш Елена в манастирство Евтимий.
10. Пс. 76:21 (неточно).
11. Вероятно се има предвид Анна, майката на пророк Самуил.

12. Юдит — старозаветна героиня, която отива сама в шатрата на Олоферн и му отрязва главата. Срв. кн. Юдит.

13. Старозаветна пророчица. Съди 4,5.

РАЗКАЗ ЗА ПРЕНАСЯНЕ НА МОЩИТЕ НА ИВАН РИЛСКИ В РИЛСКИЯ МАНАСТИР ОТ ВЛАДИСЛАВ ГРАМАТИК

Разказът за пренасяне на мощите на Иван Рилски в Рилския манастир (т. нар. «Рилска повест») от Владислав Граматик бележи нов момент в историята на българските повествования за съдбата на мощите. Чрез тази творба видният рилски книжовник, преписвач и редактор Владислав Граматик оставя име и на оригинален творец. Разказът слага началото на цяла група произведения от Рилската школа, в които се разказва за възвръщането на светеца в неговата обител.

В сравнение с предходните разкази за пренасяне на мощите на светци покровители в Търново, в творбата на Владислав Граматик осезателно се долавят елементи на летописание, на интерес към историческите факти, към заобикалящата го действителност.

Владислав Граматик пише своя Разказ така, както и Григорий Цамблак — не самоцелно, а за да допълни и продължи своя именит предшественик Патриарх Евтимий. Затова в преобладаващото число запазени преписи (без два по-късни и редактирани текста) Разказът е вмъкнат на съответното му място — след Евтимиевите сведения за пренасяне на мощите в Търново и преди финалната молитва. Затова и името на автора е вплетено в наслова на Житието на Иван Рилски, което се чете така: «Житие и живот на преподобния наш отец Иван Рилски, а в него и как бе пренесен в Търнов. Написано от Патриарх Евтимий Търновски. На края на словото и за обновяването на светата му обител в Рила и как пак бе пренесен от Търнов в същия славен Рилски манастир, написано от последния от дяците Владислав Граматик.» Мястото, откъдето започва разказът, се бележи с «Граматиково», изписано с червени букви като вътрешнотекстово заглавие, или пък в полето. Съответно се изменя и заключителната молитва на Евтимий Търновски. Вместо «... да спаси ... единородния ти български народ и помози на нашия властен цар Иван Шишман. ...» (срв. Житието на Иван Рилски от Патриарх Евтимий, бел. 59), се чете «да спаси ... единородния ти народ българи и сърби и помози на нашите властни господари. ...»

«Рилската повест» е позната в 4 редакции. Приема се, че първичната редакция (наречена «рилска» по най-ранния запазен препис) е първична. Рилската редакция е позната по 3 преписа, най-старият от които е автограф на Владислав Граматик и се намира в обемистия му сборник от 1479 г. («Рилски панегирик»). Кодексът се пази в библиотеката на Рилския манастир под № 4/8. Втората редакция е т. нар. «софийска» или «белградска», която някои учени считат за първична (за споровете

Супрасълския сборник са поместени цяла група жития за месец март, които ни дават поне отчасти представа за огромната работа по превода на агиографски творби през X в. В Супрасълския сборник житието е включено без указание за датата, но по разположението му може да се съди, че паметта на Яков Черноризец в България се е отбелязвала на 2 или на 4 март. В ръкописа текстът е разположен на л. 123а—132б.

Изд.: С. Северянов. Супрасълския рукопис. СПб. 1904 (Памятники старославянского языка. Т. 2, вып. I), с. 513—532; Я. Замов, М. Капалдо. Супрасълски или Ретков сборник. Т. 2. С., 1983, с. 487—525 (успоредно с фототипно издание и с гръцки текст).

Преводът е направен в 1982 г. по изданието на С. Северянов от М. Спасова и Кл. Иванова. Текстът е преведен със съкращение — не е преведена встъпителната част на Житието.

1. Порфирион — градец около планината Кармил в Палестина.
2. За самаританите вж. бел. 50 от Пространното житие на Константин-Кирил.
3. Безсмъртна баня са наричали кръщението,
4. На около 8 км.
5. Срв. Мат. 15:22.
6. По I Тим. 2:4.
7. Когато Вирсавия, жената на предводителя Урия, забременяла от Давид, той дал заповед на военачалника Йоав да води битката пред стените на Рава така, че Урия да остане сам и да бъде убит. След това Давид взел Вирсавия за жена. Тази постъпка на царя била изобличена от пророк Натан. Понеже Давид се покаял искрено и горчиво за своя грях, той бил простен, но първородният му син от Вирсавия умрял. След това Вирсавия родила втория син на Давид — Соломон. (Срв. 2 Цар. 11, 12.)
8. След предателството Юда не се разкажал, но изпаднал в отчаяние и се обесил.
9. Срв. Мат. 26:34—75.
10. Срв. Йоан 21:15.
11. Срв. Деяния 9:1—16.
12. Срв. 2 Кор. 2:11.
13. По Йез. 18:32.
14. По Лк. 18:13.
15. По I Тим. 6:17.
16. Ис. 58:19.

ЖИТИЕ НА ПЕТКА ЕПИВАТСКА ОТ ДЯКОН ВАСИЛИК

Както вече бе отбелязано (вж. с. 574—575), още преди българският владетел Иван Асен II да пренесе мощите на преподобната Параскева-Петка от Каликратия в Търново, култът към нея вече е дал своите литературни плодове. Ето какво свидетелство намираме в тълкуването на византийския правист Валзамон към 63-то правило на Трулския събор: «А светяйшият патриарх господин Николай Мурзалон, като видял, че животът на света Параскева, почитана в Каликратийска област, бил написан от един местен жител неизкусно и недостойно за ангелския живот на светицата, определил това описание да се предаде на огън и поръчал на дякона Василик да ѝ напише богоугодно житие.» Това «богоугодно», т. е. литературно издържано житие, не се е запазило във византийските ръкописи, вероятно защото традицията да се чествува Петка в тракийските земи е заглъхнала след пренасяне на мощите ѝ. Съществува обаче един славянски текст — анонимно риторично житие на Петка, запазено в среднобългарски ръкопис; това житие с основание се приема от всички изследователи за превод от Житието, написано от дякон Василик. Приема се също така, че преводът е извършен наскоро след пренасяне на мощите на светицата и че едновременно са преведени проложното житие на Петка, Василиковото житие и гръцката служба на светицата.

Творбата на дякон Василик в този ѝ вид, в който я познаваме по среднобългарския ѝ превод, не е голяма по обем, но носи всички черти на агиографско произведение, повлияно от Метафрастовата реформа. Тя има подходящ увод за ползата от писането и четенето на житията и завършва със съвсем кратка възхвала на светицата. Отшелническият живот на героинята, лишен от външна динамика, предопределя и краткостта на биографичния разказ, но за сметка на това авторът по-подробно разказва за две от чудесата на преподобната.

Преводното житие е функционирало кратко време в българската литература, тъй като е заместено от Евтимиевото по-риторично и изцяло съставено житие. Единственият препис на Василиковото житие се е запазил в препис от XIV в. Този препис е поместен в Германовия сборник, писан през 1359 г. Сборникът е забележителен със своя старинен състав — в него се съдържат празнични слова в най-древни преводи, а също и произведения на Климент Охридски и Йоан Екзарх. Сборникът е открит от Е. Калужняцки, който го пренася от Черновиц. Сега този ценен ръкопис е притежание на библиотеката на Румънската патриаршия и се пази там под сигн. № 1 от славянския ръкописен фонд. Пълен опис на съдържанието на паметника направи румънският изследовател Й. Юфу. (Joan J u f u. Sbornicul lui Gherman (1359). — Ortodoxia Revista Patriarhiei Române. București, 1960, 2, p. 253—279.)

Изд.: E. Kałużniacki. Zur älteren Paraskevalitteratur, p. 55—60.
Новобългарският превод е направен по изданието на E. Калужняцки от Кл. Иванова.

Лит.: E. Kałużniacki. Zur älteren Paraskevalitteratur, I—93.

1. По Мат. 11:30.
2. По Притчи Сол. 3:3.
3. По Пс. 68:33, 69:5, 95:3.
4. В другите жития — стълпник.

ПРОСТРАННО ЖИТИЕ НА ТЕОДОСИЙ ТЪРНОВСКИ ОТ ПАТРИАРХ КАЛИСТ

Теодосий Търновски е виден български исихаст, ученик на основателя на исихазма Григорий Синаит. Роден е вероятно около 1300 г. във Видинския край. Не е известно от какъв род произхожда, но като се има предвид подчертаната му близост с българския владетел цар Иван Александър, за която свидетелствува Житието му, може да се предположи, че е от болярски род, може би родственик на царя чрез видинския клон на Шишмановци. Теодосий приема монашество в манастира «Свети Никола» («Арчар») във Видинско. По-късно, тласкан от жаждата за самоусъвършенстване, той обикаля различни места на Балканския полуостров — пребивава в манастира «Света Богородица Олигитрия» (Пътеводителка) в Търново, в обителите около Червен, в «Света Богородица Сливенска» (т. нар. «Епикерниев манастир»). Около 1335 г. отива в Парория в основания от Григорий Синаит манастир, където се запознава с идеите на исихазма. След смъртта на Григорий Синаит (1346) Теодосий не остава в Парория, а продължава своите обиколки по другите обители. За кратко време той посещава Атон, Солун, Бер (Верея), Цариград, Несебър и най-сетне се установява в Търново. С покровителството на цар Иван Александър Теодосий основава в околностите на Търново своя обител (около 1350). Това е известният Килифаревски манастир. Килифарево става огнище на исихазма и забележителен просветен център. Тук получават образование видни български книжовници — Евтимий Търновски Киприан, кир Дионисий. Предполага се, че самият Теодосий Търновски се е занимавал с книжовен труд, въпреки че нямаме конкретни данни за неговите литературни изяви. Теодосий Търновски и килифаревските монаси участвуват активно в църковния и обществен живот на престолния град. В житието на Калист се разказва и за участието на героя в противоеретическите събори в Търново. Теодосий заема позиции на убеден исихаст и привърженик на единството между византийската и българската църква. Поради това той влиза в

конфликт с част от висшето духовенство, ориентирано към самостоятелна и антивизантийска политика, провеждана от Търновската патриаршия. Към края на живота си Теодосий напуска Килифарево и за кратко време отшелническува в малка обител, разположена в скална местност край престолния град. Някои изследователи предполагат, че тази малка обител, построена с ктиторството и личното участие на българския цар, е манастирът «Света Троица», който по-късно Теодосиевият ученик Евтимий Търновски превръща в най-голямото книжовно огнище на Търновската школа. Вероятно във връзка с изострените противоречия между двете групировки в управляващите светски и духовни кръгове Теодосий заминава за Цариград, като взема със себе си и четирима свои ученици (1362). Между тях са Евтимий и Киприан, бъдещият руски митрополит и книжовник. В Цариград Теодосий Търновски заболява и умира в предоставената му от патриарх Калист резиденция — манастира «Свети Мамант» (27 ноември 1362 или 1363). Патриарх Калист, който е близък приятел на Теодосий от времето на съвместното им пребиваване при Григорий Синаит, прави опит да канонизира видния български исихаст. Той му написва житие, представено вероятно пред Цариградския синод като основание за канонизацията на българския исихаст. Житието е съставено в края на 1362—началото на 1363 г. или в края на 1363—началото на 1364 г. и е последният литературен труд на патриарх Калист, който надживява само с една година своя съидейник и приятел. (Калист умира в 1363 или 1364 г.)

Култът към Теодосий Търновски не намира широк отзвук във византийската столица. Той е почитан в България, и то главно в Търново и околните манастири. Падането на Търново и на България под отоманско робство ограничават проявите на почитта към Килифаревския светител. Паметта на Теодосий Търновски се празнува на 27 ноември — деня на смъртта му.

Житието на Теодосий Търновски е забележителен паметник на българо-византийските отношения в областта на агиографската литература. То е дело, както вече се каза, на исихаста Калист, заемал за известно време Цариградския патриаршески престол. Калист е автор на редица хомилии, догматично-полемични съчинения и на две забележителни жития, свързани с българската историческа съдба — Житие на Григорий Синаит и Житие на Теодосий Търновски. И двете произведения са преведени на български още през XIV в.

Оригиналът на Житието на Теодосий Търновски е загубен. Запазен е само българският превод, и то в единствен ръкопис, направен от Владислав Граматик и включен в състава на неговия Рилски панегрик от 1479 г. Липсата на гръцкия текст ни поставя в известни затруднения относно извършената от преводача работа. Отдавна е изказано мнение, но без особени доказателства, че Житието на Теодосий Търновски е преведено от Патриарх Евтимий, и то скоро, след като е било написано, докато Евтимий е бил още в Цариград (срв. Хр. Попоу. Евтимий, последен тър-